

GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA GEÇİŞTE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ TOPLUMSAL ETKİSİNİN ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİ ÜZERİNDEN OKUNMASI*

◆
READING THE SOCIAL IMPACT OF MASS MEDIA ON THE TRANSITION FROM TRADITIONAL TO MODERN SOCIETY THROUGH THE MINSTREL STYLE POETRY TRADITION

Hakan ÇELİK TEN**

ÖZ: 19. yüzyıl kuramcıları modern dönemdeki değişimi anlamak ve bu sürecin istenilen şekilde yönetilmesini sağlayabilmek için çeşitli teoriler ortaya atmışlardır. Bu teoriler doğrultusunda farklı çalışmalar yapılırken 20. yüzyıla gelindiğinde yeni gelişmelerle modernleşme sürecine yönelik teorilerde de çeşitlenme artmıştır. Bu çeşitlilik içerisinde teknolojinin maksatlı veya maksatsız kullanımına yönelik teoriler dikkat çekmektedir. Bu hususta kitle iletişim araçlarının kullanımı üzerinde özellikle durulan bir konu olmuştur. Bu araçlarla iletişim şekli değişmekte ve yenilik hızla topluma enjekte edilebilmektedir. Bu durumda toplumda değişim yaşanırken geleneksel olan ile modern olanın çatışması da beraberinde gelmektedir.

Bu makalede, kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki hakimiyetini iyiden iyiye kurduğu 20. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkan değişimi, âşık tarzı şiir geleneği üzerinden okumak amaçlanmıştır. Burada yeni dönemin âşıkları, geleneğin, kitle iletişim araçları ise modern yapının temsilcileri olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple yakın dönemin âşık tarzı şiir geleneği temsilcilerinden kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisi ile ilgili örnek şiirler seçilerek incelemede bulunulacak, böylece bu araçların toplum içinde meydana getirdikleri değişim ve dönüşümler görülmeye çalışılacaktır. Şüphesiz modernizm, oluşturduğu araçlarıyla toplum üzerinde kendi sistemini kurmaya çalışırken birtakım değişimlere sebep olmuştur. Bu hususta âşıkların göstermiş oldukları tepkiler değişimin toplumsal etkisini görme imkânı vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel değişim, âşık, gelenek, modernizm, kitle iletişim araçları.

ABSTRACT: 19. century. in order to understand the change in the modern period and to ensure that this process is managed in the desired way, theorists have put forward various theories. While different studies are carried out in line with these theories, 20. century. by the time of a, new developments have increased the diversification of theories for the modernization process. In this variety, theories about the purposeful or non-purposeful use of technology draw attention. In this regard, the use of mass media has been a particularly focused issue. The way we communicate with these tools is changing and innovation can be injected into society quickly. In this case, while there is change in society, there is a conflict between the traditional and the modern.

* Bu makale, ODTÜ Türk Halkbilimi Topluluğu tarafından 20-21 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenen *Geçmişten Bugüne Gelenek: Kültürel Değişme Ulusal Sempozyumu*'nda sunulan bildiri metninin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Dr. - Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Şanlıurfa - hakancelikten1@gmail.com (ORCID ID: 0000-0002-3823-684X)

The purpose of this article is to establish the dominance of mass media over society from good to good. century.the change that arises from the end of ' is to make her read through the tradition of minstrel-style poetry. Here, the minstrelsy of the new era are treated as representatives of tradition and the mass media as representatives of modern structure. For this reason, sample poems about the impact of mass media on society will be selected from the representatives of the minstrel style poetry tradition of the recent period and examined, so that the changes and transformations that these tools have created in society will be tried to be seen. Undoubtedly, modernism has caused a number of changes in the way it tries to establish its own system on society through the means it has created. The reactions shown by minstrelsy in this regard give the opportunity to see the social impact of change.

Keywords: Cultural change, minstrel, tradition, modernism, mass media.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşının ardından küresel ölçekte egemenliğini oluşturmak isteyen başta Amerika olmak üzere Batı ülkeleri, bu uğurda çalışmalara başlayarak dünya genelinde gelişmemiş/gelişmekte olan toplumlar üzerinde modernleştirme ve demokratikleştirme yönünde adımlar atmıştır. Bu amacın teorik alt yapısının oluşturulması hususunda ise sosyal bilimler alanında önemli çalışmalar yürütülmüştür. Genel olarak Batılı olmayan toplumları geliştirme yolları olarak adlandırılan bu çalışmaları “modernleşme” başlığı altında toplamak mümkündür. Batı dünyası bakış açısıyla geliştirilen modernleşmeye yönelik kuramlar, en genel anlamıyla nihai hedef olarak gösterilen Batı sosyo-kültürel toplum yapısına göre diğer toplumları okuma ve buna bağlı olarak adımlar atma çabasını dile getirmektedir¹.

Modernleşme kuramının temelinde genelde Batı özelde ise Amerika'nın model alınmasıyla tüm dünya toplumlarının modernleşeceği varsayımı vardır. Burada amaç iktisadi, toplumsal ve siyasal düzeyde geleneksel olandan modern olana geçişi aşamalar hâlinde gerçekleştirmek olarak sunulmaktadır. *Bu geçişin, iktisadi düzeyde piyasanın ve dış yatırımların devreye girmesiyle, toplumsal düzeyde uygun Batı kurumları, değerleri ve davranışlarının benimsenmesiyle, siyasal düzeyde de parlamenter demokrasinin uygulamaya konmasıyla gerçekleşeceğini varsaymış(lardır)* (Marshall 1999: 261). Modernleşme Kuramı, Amerika'nın politikasıyla iç içe geçince Amerikan dış politikası şekillenmiş ve buna bağlı olarak diğer ülkelere yönelik dış yardımların önü açılmıştır.

Latince 'modo'dan gelen 'modernus', 'hemen şimdi' anlamına gelmektedir ki bu durumda modernleşme 'şimdi'yi yakalama çabası içindeki değişimleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu şimdiyi yakalama çabası, kendi içinde geri kalmışlık psikolojisiyle eskiyi terk etmeyi de ortaya çıkarttığından bu dönemde köklü değişimlerin önü açılmıştır. *Modernleşme, tekrarlanacak olursa, insanoğlunun genel evrim çizgisi bakımından geri kalmış toplumların, zamanımızda bu çizginin son noktasına gelmiş olan*

¹ Batı merkezli modernleşme teorileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Solmaz, 2011: 35-58)

toplumlara yetişmesi demektir. Yani insanoğlunun gelişmesi yönünden modernleşme bir ilerleme değil bir eşitlenme sürecidir (Kongar, 2014: 304). Bu eşitlenme çabası geleneksel toplum yapısında ciddi değişimleri ortaya çıkarmaktadır. Genel olarak modern toplum şehirleşme sürecinde yol almış, sosyal hareketliliğin ve siyasal katılım seviyesinin yüksek olduğu, mesleki uzmanlaşmanın çeşitlendiği, ekonomik gelişmişlik seviyesi ve okuryazarlık seviyesinin yüksek olduğu, kitle iletişim araçlarını aktif olarak kullanan bir yapıya sahiptir².

Modernleşme hareketleri toplumun genelini etkiler düzeyde olunca sosyal bilimler alanında birçok araştırmacı çeşitli bakış açılarıyla toplumda yaşanan değişim sürecini değerlendirmiştir. 19. yüzyılda yapılan çalışmalarda değişim, toplumun tamamı üzerinden büyük ölçekli teorilerle incelenmeye çalışılmıştır. Burada değişim genellikle ilerlemeyle eşit sayılmış ve toplumların önceden görülebilir aşamalardan geçerek ilerleyeceği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu dönemde A. Comte fikirleriyle öncülük ederken alandaki diğer araştırmacılar da çeşitli teorilerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan Max Weber Batı ülkelerindeki akılcılığı ön plana çıkartarak fikir üretmiştir. Bu bakış açısında genellikle geleneğin modernliğe geçişteki gerçekleşmesi gereken gelişmenin karşısında engelleyici güç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies de modern ve geleneksel toplum yapısındaki ikililiğin üzerinde durmuştur. Tönnies'in ortaya attığı toplumsal değişim kuramında Gemeinschaft (cemaat/topluluk) ve Gessellschaft (cemiyet /toplum) ayrımı vardır ve ona göre geçiş cemaatten cemiyete doğru şekillendirilmiştir. Genel olarak cemaate nüfus hareketsiz, ilişkilerde duygusallık ön planda ve iş birliği esastır. Bu yapıdan iş bölümünün karmaşıklaştığı toplumsal yapıya doğru geçiş gerçekleştikçe geleneksel bağlar çözülmekte ve bireysellik ön plana çıkmaktadır. Durkheim da bu ayrımı mekanik dayanışma ve organik dayanışma kavramlarıyla açıklamaktadır. Ona göre organik dayanışmada iş bölümü artarken ilişkiler karmaşıklaşmaktadır. Bunların dışında birçok araştırmacıdan ve onların kuramlarından bahsetmek mümkündür³.

Modernleşme kuramında ortaya atılan birçok görüşün içinde, kitle iletişim araçlarının kullanımı üzerine odaklananlar dikkat çekicidir. Bu alanda iletişim ve teknolojik gelişmelerin toplumsal değişimdeki etkisi üzerine Daniel Lerner, Everett M. Rogers, Harold A. Innis, Marshall McLuhan, Walter J. Ong, Neil Postman vb. birçok araştırmacı farklı yaklaşımlarda bulunarak çalışmalar yapmıştır⁴.

---

² Kitle iletişim araçlarının siyasal ve toplumsal değişimdeki rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Sevsay, 1993: 141-159).

³ Toplumsal değişim kavramı ve bu alandaki ilk teoriler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Marshall, 1999).

⁴ Bu kişilerin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Özçetin, 2018:233-265).

Bunlar içerisinde Rogers ve Lerner'in yeniliğin geleneksel topluma tanıtımı ve yayılması ile modernleşmenin gerçekleşmesi yönünde kitle iletişim araçlarına özel bir yer verdikleri görülmektedir.

"Rogers ve Shoemaker tarafından geliştirilen ve kısaca "Yeniliklerin Yayılması Modeli" olarak sunulan modelde, kırsal kesimde yaşayan ve geleneksel tutum ve değerlere sahip insanların yenilikleri öğrenmesi ve modern tutum ve davranışları kabul etmesi amaçlanmıştır.

Bu yaklaşıma göre yenilikler dört aşamadan geçerek yayılmaktadır. İlk aşama "bilgi" aşamasıdır. Bu aşamada bireyler bir yenilik olduğu yönünde ilk bilgiye sahip olurlar. İkinci aşama olan "ikna" aşamasında birey bu yeniliğin lehinde ya da aleyhinde bir tutuma sahip olur. Üçüncü aşama olan "karar" aşamasında birey yeniliği kabul veya ret etmek için girişimde bulunur. Son aşama olan "onaylama" aşamasında ise birey hangi yönde karar vermişse onu destekleyecek tarzda araştırmalarda bulunur. Bu sürece etki eden birtakım kişisel, toplumsal ve kültürel faktörler de vardır." (Yaylagül, 2006: 76-77).

Şüphesiz bu aşamalar farklı hızlarda ve farklı etkilerde gerçekleşmekte, bununla birlikte yeniliğin kabul veya reddi farklı değişimlere ön ayak olmaktadır. Başta "bilgi" ve "ikna" aşamaları olmak üzere bütün bu aşamalarda kitle iletişim araçlarının aktif rolü önemlidir. Bu sebeple modernleşmenin birçok yolla yapılabileceği öne sürülse de kitle iletişim araçlarının kullanımı üzerinde özellikle durulmuştur⁵.

Modernleşme sürecinde kitle iletişim araçlarına odaklanan isimlerden biri de Daniel Lerner'dır. 1950li yıllarda Batı ülkelerdeki modernleşme üzerine çalışmalar yapan Lerner, Ankara Balgat'ta yaptığı incelemeyle, Türk modernleşmesine dair kapsamlı çalışma yapan ilk isimlerden olmuştur. Yaptığı araştırmalar sonucu 1958 yılında "Geleneksel Toplumun Göçüp Gidişi" adlı çalışmasını yayınlayan Lerner, bu konudaki görüşlerini ifade etmiştir. Bu araştırma Orta Doğunun geleneksel yapısından modern yapıya geçişini ve bu geçişte modern iletişimin rolünü incelemektedir. O, kitle iletişim araçlarının geleneksel toplum yapısındaki halkın psikolojik özelliklerini değiştirerek gelenekçilik algısını kırmak için önemli bir işleve sahip olduğunu düşünmektedir. Modernleşme sürecindeki toplumları geçiş toplumu olarak kavramsallaştıran Lerner, bu geçiş toplumunun ulaşma çabasında olduğu modern toplum yapısının gerçekleşebilmesinde en önemli rolü kitle iletişim araçlarına vermiştir. Onun görüşünde geleneksel yüz yüze iletişimden çıkıp modern yapıyı anlatma üzerine inşa edilmiş olan kitle iletişim araçlarına geçilen bir iletişim sisteminin toplum üzerindeki hakimiyeti söz konusudur⁶.

"...toplumsal değişimin önemli bir aracı da kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları, halkın kafası ve yüreği aracılığıyla geçiş toplumlarının psikopolitik yaşamına köklü girdiler sağlamaktadırlar. Çağdaşlaşmanın iletişim boyutunu algılayabilmek için, üç önermeyi enine boyuna düşünmek

⁵ Kitle iletişim araçlarının siyasal ve toplumsal değişimdeki rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Sevsay, 1993: 141-159).

⁶ D. Lerner'in modernleşme teorisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Sunar, 2018: 208-212).

zorundayız: 1) Kitle iletişim araçları halka yeni özelemler aşılacaktır ve empatik bireysel imgelem hızla (görünüşe bakılırsa logaritmik olarak) toplumsal başarıların ötesine geçmekte, bu da düş kırıklığı dediğimiz doyumsuzluğa yol açmaktadır. 2) Düş kırıklığının artık görülen tehlikelerine karşın, kitle iletişim araçları dünyanın dört bir yöresinde hızla yayılmaktadır. 3) Doyumun en çoğa çıkartılması olarak düşünülen çağdaşlaşma, ancak ve ancak aydınlatıcı bir iletişim kuramı ve uygulaması yürürlüğe konabilirse başarıya ulaşabilir.” (Lerner, 1980: 117-118).

Buradan da anlaşıldığı üzere Lerner, az gelişmiş ülkelerin modern hayat tarzı ile tanışmasını sağlayacak en etkin gücün kitle iletişim araçlarında olduğunu ve bu tanışmanın ardından toplumsal değişimin fitilinin ateşlenerek kültürel değişimin gerçekleşeceğini öne sürmektedir.

Modernleşme, gelenekselden çağdaş kültüre geçiş olarak sunulurken bu bakış açısına göre geçişi sağlayacak olan güç, kültürün taşıyıcısı ve yayıcısı rolündeki kitle iletişim araçlarıdır. Gelişmenin önünü tıkayan unsur olarak da geleneksel yapının kendisi gösterilmektedir. Dolayısıyla tıkanıklığın giderilebilmesi için geleneksel yapının değiştirilmesi gerekmektedir; bunun için de gelişmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelere “yardım etmesi” ön plana çıkarılmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek ki “*batı tipi modernleşme ve kültürel değişim görüşü “dıştan enjekte edilen çağdaşlaşma” olarak nitelendirilir.*” (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 371). Böylesi bir çağdaşlaşmada Batı kültürünün yüceltilip yerel olandan uzaklaşma vurgusunu yapılması kaçınılmazdır. Bunun gerçekleşebilmesi için kitle iletişim araçlarının hızla dünya geneline yayılarak aktif kullanıma açılması gerekmektedir. Değişimin talep edilebilmesi için öncelikli olarak bireyin bu araçlar vesilesiyle yeni olanla tanışması gerekmektedir.

Kitle iletişim araçları denilince akla gazete, dergi, radyo, televizyon, sinema ve internet gibi geniş kitlelere ulaşabilen araçlar gelse de değişimi tetikleyenler denilince toplum üzerinde kullanım yaygınlığı ile etkili olan araçların radyo, televizyon ve internet olduğu anlaşılmaktadır. Bunların içerisinde de televizyon açık ara önde yer almaktadır. Televizyonun öne çıkarılmasında onun toplum içerisinde kullanım popülerliğini elde etmiş olmasının etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Bu araçlar içerisinde ilk olarak radyoyu ele almak gerekmektedir. Fransız işgal kuvvetleri her ne kadar 1922 yılında İstanbul’da propaganda amaçlı radyo yayını kullanmış olsalar da Türkiye’de ilk radyo yayıncılığının 19 Mart 1923 tarihinde, İstanbul’daki Muallim Mektebi kimya öğretmenlerinden Rüştü Bey’in birkaç öğrencisiyle yaptığı yayına başladığını söylemek mümkündür. Bundan sonra her geçen yıl verici sayısı artırılırken 1 Mayıs 1964 yılında Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’nun kurulmasıyla radyo yayıncılığının gelişimi hızlanmıştır. TRT’nin kurulmasının ardından başta Ankara ve İstanbul olmak üzere radyo yayınları Anadolu’ya doğru genişlemiştir. Bu yayıncılığa Anadolu’nun eklenmesiyle özellikle yöresel sözlü kültürün, müzik ve aşıklık geleneğinin ulusal boyutta tanınma imkânı ortaya çıkmıştır. Daha sonra Türk televizyon

yayıncılığının başlatılması ve geliştirilmesinde TRT radyoculuğunun önemli katkıları olmuştur⁷.

Birçok icadın birleşimiyle elde edilen televizyonun Türkiye’de yayın hayatına başlamasında İstanbul Teknik Üniversitesi’nin önemli katkısı vardır. Bu üniversitesinin Yüksek Frekans Kürsüsü başkanı Prof. Dr. Mustafa Santur’un, II. Dünya savaşının ardından yaptığı Avrupa ziyaretinde tanıdığı televizyonu Türkiye’ye taşımasıyla Türk televizyonculuk tarihi de başlamıştır. Böylece 9 Temmuz 1952 tarihinde ilk televizyon yayını gerçekleştirilirken; bu sektör bundan sonra özellikle TRT’nin katkısıyla ülkede hızla gelişmiştir. TRT, 1965-1968 döneminde radyo yayınlarına ağırlık vermiş, 1966 yılında ilk kapalı devre televizyon yayını gerçekleştirmiş, 1971 yılında ise yine TRT tarafından Türkiye’nin tamamını kapsayacak bir yayın ağı oluşturma çalışmaları yapılarak çeşitli yerlere verici istasyonları kurulmuştur. 1984’ten itibaren televizyon yayınları renkli hâle getirilirken; TRT vasıtasıyla 1986 yılında çok kanallı yayına da geçilmiştir. Bundan sonra 1990’lı yıllara gelindiğinde özel televizyon yayıncılığı ortaya çıkarak sektördeki çeşitlilik artmaya başlamıştır.

Televizyondan sonra Türkiye’de internet 1991 yılında ODTÜ-TÜBİTAK iş birliği ile başlarken; 1993 Nisan’ında ODTÜ- Washington arasında ilk bağlantı gerçekleşmiştir⁸. Bu bağlantının ardından İnternetin kullanım gücü her geçen gün artarken; bu iletişim araçları ile dünya ve Türkiye çapında haberleşme imkânı çok hızlı bir şekilde gelişmiştir.

Özetlemek gerekirse 1920’li yıllarda radyo yayını Türkiye’de başlamış, yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde artık internet kullanımına geçilmiş ve 21.yüzyılda kitle iletişim araçları toplumun her kesimi tarafından rahatlıkla ulaşılabilir ve kullanılabilir hâle gelmiştir. Böylesi bir ortamda Batı kültür dünyasının tanınırlığı Anadolu coğrafyasında artmış, bu tanınırlığın beraberinde gelen değişimler toplumun değerleri üzerinde etkili olurken bu etkileri âşıklar şiirlerinde dile getirmiştir.

2. Âşık Tarzı Şiirlerde Kitle İletişim Araçları

Bilindiği üzere âşıklık geleneği köken itibarıyla sözlü kültürün hâkim olduğu döneme dayandırılmaktadır. Bu dönemdeki söz ustası, üstlendiği birçok işlemlerle toplum içinde ayrıcalıklı konum elde etme şansını yakalamıştır. Bu işlemlerin başında iletişimi sağlamak gelmektedir. Buna göre âşık, gezginci yönüyle diyar diyar dolaşmakta ve ortaya koyduğu ürünlerle bulunduğu ortama diğer bölgelerden haberler getirmektedir. Böylece âşığın hitap ettiği kitle, bir yandan eğlenirken diğer yandan haberdar olarak bilgilenmektedir. Bu durumun farkında olan âşık, kendini geliştirip usta malı ürünler ortaya koyup çiraklar yetiştirerek geleneğin sürekliliğini sağlama çabasına girmiştir. Şüphesiz ki bir ürünün tüketimi

⁷ Türkiye’de radyo yayıncılığının gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Özdemir, 2012: 165-169).

⁸ Türkiye’de televizyon yayıncılığının ve internet kullanımının gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Özdemir, 2012: 281-426).

onun devamlılığı açısından son derece önemlidir. Özellikle sözlü kültür ortamında gelenek, kitleler tarafında talep görür hâdedir. Ancak iletişim şeklindeki değişim, geleneğin hedef kitlesini etkileyerek ilginin kaymasına sebep olmuştur.

Gelenek temsilcileri, bu durum karşısında birtakım değişimler yaşayarak yeni şartlara uyum sağlama çabasına girmişlerdir. Örneğin yazılı kültürün hâkim olduğu dönemde ürünlerini basılı hâle getirerek dağıtma yoluna gitmiş; elektronik kültür ortamında ise plak, kaset, radyo, televizyon vb. araçlar kullanmışlardır. Ancak elektronik kültür ortamında, kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki kurmuş olduğu hakimiyetin her geçen gün artması onların konumlarını sarsmıştır. Bu durumda âşık, bir yandan kitlelere ulaşma imkanının bu araçlardan geçtiğini bilmekte diğer yandan bu araçların kendi popülerliğine zarar verdiğini düşünmektedir. Ayrıca bu araçlar vasıtasıyla topluma sunulan yeninin geleneksel kültür yapısı ile girdiği mücadele, bu araçlara yönelik tepki gösterilmesi gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Böylece âşıklar yeni dönem şartlarına uyum sağlamak için adımlar atarken; bu çağın önemli unsurlarından kitle iletişim araçlarına karşı olumlu ve olumsuz çeşitli tavırlara girmişlerdir. Bu durumun net örneğini aşağıdaki dörtlüklerde görmek mümkündür:

Önce sevmez idim TGRT'yi
Hoşuma gitmeyen halleri vardı
Bilmem ki belki bana öyleydi
Saksağana benzer dilleri vardı

...
Halayı, horanı özüme uygun
Türküler bin yıllık sazıma uygun
Sohbeti saygılı sözüme uygun
Ağzında şerbeti balları vardı

Seyredip de bakıyoruz doyası
İnsanı mest eder uzun havası
Davul, zurna, sazlar, boztrak mayası

Her yöreye giden yolları vardı (Kabadayı, 2009: 439)

Âşık Ali Kabadayı'ya ait olan şiirden alınmış olan bu dörtlüklerde, âşığın bir televizyon kanalına yaklaşımı söz konusudur. Bu kanal âşığın kendi beklentisine uygun içeriğe sahip olmadığı için onun tarafından sevilmemektedir. Ancak şiirin ilerleyen kısmında durumun değişerek bakış açısının olumluya döndüğü anlaşılmaktadır. Bu olumlu bakış açısı, âşığın kanalda kendi kültürel kodunda bulunan unsurlarla karşılaşması sonucu olmuştur. Halayların, türkülerin, davul zurnanın vb. gösterimi onu memnun edip kanalı izlemesini sağlamıştır. Bu durum, modernle gelenekselin yan yana olması gerektiği yönünde bir beklentinin varlığını göstermektedir. Kitle iletişim araçlarına karşı olumlu yaklaşım toplumsal değerlerin desteklendiği müddetçe devam etmiştir.

Akılım idrak etmez methin eyliyem

Semalardan sesi alan radyom
Bunu cahil aklım tartmaz neyliem
Emredilen sözü bilen Radyom

...

Kuran Kanun dın edersin vaazı
Daima doğru yola koyarsın bizi
Yapan usta ile canlatan sizi

Değil Cennet ona yalan Radyom... (Kara, 2011: 133)

Âşık Kara'ya ait şiirden alınmış olan bu dörtlüklerde radyonun methinin yapıldığı görülmektedir. Şiirde öncelikli olarak bu teknolojik aletin çalışma prensibinin oluşturduğu şaşkınlık ve hayranlık söz konusudur. Bundan sonra din gibi toplumsal değerler hakkında yayınlar yapıp bilgi verdiği için radyoya karşı son derece güçlü bir olumlu bakışın olduğu anlaşılmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının Türkiye'de kullanılmasında öncü olan TRT, âşıkların televizyon sektörü içerisinde özellikle üzerinde durduğu kanallardan olmuştur:

Hele gel TRT bizim Konya'ya
Meram'da yetişen gülleri göster
Aç penceren göster yay tüm dünyaya
Perdeyi ardından tülleri göster

...

Gel göster görsünler bu mümtaz şehri
Her caddesinde var tarihin mührü
Ebede dek çağlar mânânın nehri

Öksüz Ozan der bu selleri göster (Alptekin, 2003: 206-207)

Öksüz Ozan'a ait olan bu dörtlüklerle TRT özelinde kanallardan beklenenlerin dillendirilmesi söz konusudur. Âşık, şiirinde TRT'den yaşadığı şehre gelip yörenin yemeklerini, doğasını, geleneklerini, insani ilişkilerini, tarihi yapılarını vb. bu bölgeye ait unsurları dünyaya tanıtmalarını talep etmektedir.

Burada âşıklık geleneğindeki değişim net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu talepler daha öncesinde âşıktan beklenirken modern dönemde televizyona yönlendirilmiştir. Gelenek temsilcisinin bu durumu kabulü değişen yapının açık örneğidir.

Bunun dışında radyo ve televizyonun gelenek temsilcilerine icralarını gerçekleştirme imkânı sağladığı da görülmektedir. Böylesi durumlarda da gelenek temsilcisi kitle iletişim araçlarını desteklemektedir.

Sesimizi duyuruyorsun
Güzel Su TV, Su TV
Gelin diye buyuruyorsun
Güzel Su TV, Su TV
Seni seviyor ozanlar
Saz çalıp beste yazanlar
Sevilmez yoldan azanlar

Güzel Su TV, Su TV... (Akın, 2009: 266-267).

Mah Turna'ya ait olan bu dörtlüklerden de anlaşıldığı üzere, kitle iletişim araçlarından öz kültürü tanıtma işlevinin yanında; gelenek temsilcilerine de temsil fırsatı verme beklentisi söz konusudur. Bu fırsatı yakalama hususunda âşıklar tarafından başta TRT olmak üzere Su TV, Yol TV, Cem TV, Kaçkar TV gibi yerel televizyon kanallarının kullanıldığı grlmektedir.

Bu türden beklentiler karşılandıda âşıkların kitle iletişim araçlarına karşı olumsuz tavrının aksine onları destekleyici bir tavra girdikleri anlaşılmaktadır. Ancak beklentiler karşılanmaz ve bu araçların toplumu bozucu etkilerinin olduğu fark edilirse onlara karşı takınılan tavırda da değişimin söz konusu olduğu ve bundan sonra onlara karşı ciddi eleştirilerin yapıldıda grlmektedir.

Aynı âşık, televizyona çıkamayınca bu araca eleştiri oklarını çevirmiştir:

Alman'dan mı geldim Yunanlı mıyım
Beni TRT'de syletmiyorsuz
Ben de Türk evladı Türk ocuğuyum
Niçin TRT'de syletmiyorsuz (Akın, 2009: 344)

Mah Turna'ya ait olan bu dörtlükte gelenek temsilcisinin yeni dönemin iletişim araçlarında yer alma isteği net bir Şekilde grlmektedir. Bu durum artık kitlelere ulaşma gücünün yeni dönem iletişim araçlarına geçtiğinin göstergesidir.

Bu araçlar âşık için sadece içerisinde yer alınacak platformlar olarak görülmemektedir. Onların asıl işlevi, toplumun geniş nüfusuna hitap ederek bireyi etkileme gücünde saklıdır. Bu durum karşısında kitle iletişim araçlarının topluma sunduğu içerik, âşıkların üzerinde durduğu asıl meselelerden olmuştur. âşıkların içerik incelemesi yaparken toplumun kültürel değerlerini gözettiği ve bu değerlerle çelişki ortaya çıktıda eleştirilerin de beraberinde geldiği grlmektedir. Böylesi eleştiride bulunan âşıklardan Feymani'nin Őiirinden alınmış dörtlükler Şu Őekildedir:

Bilinmedik-duyulmadık Şeyleri,
Türkiyem'e televizyon getirdi.
Lisanslı vurguncu banker beyleri,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Lehemizde koymadılar zluğu,
Dede torunundan beller szluğu,
On aylık çocuğa miyop gzluğu,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Gelin, dizi seyrederken, yemeği,
Tp patlamış, harap etmiş her Őeyi,
Mutfak yangınına itfaiyeyi,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Muzur yayınlara reklâm geçmeyi,
Diskoda, baloda hanım seçmeyi,
Kurban etiyyinen rakı içmeyi,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Sağırın ahrazla tanışmasını,
Kalleşin namerde yanaşmasını,
Erkeğin kadına dönüşmesini,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Çıkan kılıç, tez girer mi kınına,
Her pisliği uydurdular şanına,
Herif boşamayı Türk kadınına,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Kokain çekerek in inlemeyi,
Jiletle dağlayıp döş enlemeyi,
Eroin içerek pop dinlemeyi,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Pavyonda tanışıp, barda evlenme,
Flört eylemenin adı eğleme,
Sağdan-soldan avantadan avlanma,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Bankamatiklere çare bulmayı,
Gece repo edip faiz almayı,
Cenaze geçerken alkış çalmayı,
Türkiyem'e televizyon getirdi.

Avrupa'nın çanlı kilisesini,
Besmelesiz gıda, domuz besini,
Feymâni, sanatın ilkelcesini,
Türkiyem'e televizyon getirdi (Taşkaya, 2006: 69-70)

Feymani "Televizyon Olmasaydı I ve II" adlı iki şiirinde de televizyonun topluma etkisini hacimli bir şekilde ele almıştır. İncelediğimiz bu şiirde âşık, televizyonun ilk olarak Türkiye'ye bilinmeyen şeyleri getirdiğini belirtip ardından bunların neler olduğunu sıralamaktadır. Bu durum televizyonun kültürel değişimde yeniliği yayıp topluma tanıtan araç olarak görüldüğünü göstermektedir. Buna göre televizyonla birlikte lisan bozulmuş, özden uzaklaşma gerçekleşmiş ve bunun sonucunda da dede ile torunun anlaşamadığı bir kuşak çatışması ortaya çıkmıştır. Ayrıca gelinler dizilere dalıp yemek yapmayı bırakmış, televizyon karşısından zamanın nasıl geçtiği unutulmuş mutfakta yangınlar çıkmaya başlamıştır. Bunların dışında âşığa göre televizyon genç kuşakta disko ve bara gitmek, içki içmek gibi olumsuz durumların gerçekleşmesine sebep onun olurken toplumun dini yapısını bozucu etkileri de görülmektedir. Âşığa göre kadınlar kocalarından boşanmayı buralardan öğrenmiştir ve buna bağlı olarak kadın

erkek ilişkileri de değişmiştir. Bu hususta üzerinde durulan esas mesele ahlaki değişimin kendisidir. Bütün bunlar televizyonun toplumun genelini etkileyen bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Âşık ise değişimi geleneksel değerler ve eril bakış açısı ile okumaktadır.

Garip Hıdır ise görsel medyanın etkilerini şu şekilde tarif etmektedir:

Gençliğe yön veren görsel basında
Her türlü melanet hor ekranlarda
Milenyum çağının ortasında
Hırsız mafya darbe zor ekranlarda

...

İzdivaç pazarlık hödük ekranda
Mahkeme ekranda hukuk ekranda
Nara kin kötü söz nutuk ekranda
Berduş kavga dövüş şer ekranlarda

...

Nerde ananesi hani töresi
Medeni çağdaşlık bunun neresi
Gelmiyor insanın bakıp göresi
Ateş ile barut kor ekranlarda

...

Garip Hıdır dur de kalma duyarsız
Çoğu programlar maçsız yersiz
Her gün çoğalıyor namussuz arsız
Şehvet arzu isyan zar ekranlarda (Çulha, 2011: 114-115)

Buna göre toplum içinde yaşanan her şey bozularak ekranlara yansımıştır. Dolayısıyla bu hâliyle televizyonu izleyen kişiler olumsuz etkinin altında kalmaktadır. İlk olarak televizyonun gençler üzerinde yön verici etkisine değinen âşık, ardından hırsızlığın, kavga döğüşün ekranlar aracılığıyla topluma benimsetilmesi üzerinde durmaktadır. Ayrıca İzdivaç programlarına yapılan vurgu toplum içinde önem verilen evlilik kurumun ekranlara taşınmış olmasına verilmiş bir tepkidir. Daha sonra anane ve törenin nerede olduğunu sorgulayan âşık, diğer taraftan medeni çağdaşlığı da sorgular durumdadır. Bu sorgulama, âşığın milenyum çağında medeni çağdaş bir yaşam oluşturuluyorsa bunun içinde törenin, gelenek ve göreneğin olması gerektiğinin de söylemidir. Ancak bunun aksine ekranlarda ateş ve barutun yer aldığı ve ahlak bozucu programların gösterimi yapıldığını söyleyerek içerik eleştirisi yapmaktadır.

Ayten Gülçınar'a ait olan aşağıdaki dörtlüklerde kitle iletişiminin evlilik kurumuna etkisinin dile getirildiği görölmektedir:

İnternet, TV'de evleniyoruz,
Adetler değişt, huylar bozuldu.
Hormonla beslenip tavlaniyoruz,
Enine büyüyüp boylar bozuldu.

...

Bıyık kestik saçlar uzanır oldu
Erkekler kız gibi bezenir oldu

Kızlar erkekliğe özenir oldu
Bayanlar çıldırdı baylar bozuldu

...

Bir yabancı hayranlığı tutturduk
Küfrü halka kültür diye yutturduk
Bağlamayı ozanı unutturduk

Nefesler kesildi neyler bozuldu... (Köksel, 2012: 173)

Bu dörtlüklerde Âşık Gülçınar, internet ve televizyon ortamına taşınan evlilik kurumunun yeni dönemdeki oluşturulma şeklinin eleştirisini yapmaktadır. Âşık bu hususta geleneksel yöntemlerin terkini dile getirerek adet ve huylarda meydana gelen değişimden haber vermektedir. Ona göre bu hususlarda yaşanan değişim bozucu yöndedir. Âşık beslenmeden dış görünüşe kadar toplumun hemen her noktasında yaşanan değişimi dile getirmektedir. Ona göre bu değişimin kaynağı yabancı hayranlıktır. Bu hayranlığa kapılan toplum kendi değerlerinden uzaklaşarak değişim yaşamakta bu da toplumsal sorunları beraberinde getirmektedir. Âşığın kadın olması eril bakış açısından uzaklaşıp erkekte yaşanan değişiminde görülmesini de sağlamaktadır.

Mehmet Batur'a ait olan aşağıdaki şiirde de medyanın kültürel değerler üzerindeki etkisi dillendirilmektedir:

Dededen atadan kalma sazımı
Caz müzik, pop müzik susturdu kardaş
Sanat müziğimi halk müziğimi
Arabesk yoz müzik bastırdı kardaş

TRT'de orkestra çalınca
Kalın sesler kulağıma dolunca
Sazların yerine gitar alınca
Ozanın kökünü kestirdi kardaş

Oyunu alışmış dansınsan caymaz
Batur ne söylerse kulağı duymaz
Birini sevdiği birine uymaz
Dedeyi toruna küstürdü kardaş (Batur, 2014: 237)

Görüldüğü üzere âşık, konuya müzik dünyası üzerinden yaklaşmaktadır. Ona göre yeni dönemde caz, pop, arabesk gibi müzik türlerinin ön plana çıkartılarak halk müziğinden uzaklaşılması söz konusudur. Hâl böyle olunca sazın yerini gitar almış, geleneksel müzik dünyasının şekillendiricisi ozan unutulmaya yüz tutmuştur. Bütün bunların sonucunda dedeyle torunun anlayamadığı bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Böylece âşık hem kendi mesleği hem de kültürel değer olarak gördüğü âşıklık geleneğinde yaşanan değişimin üzerinde durarak yeni şartların toplumun müzik kültürü üzerinde bıraktığı etkiyi belirtmiş olmaktadır.

Ne desek bunlara geçmez sözümüz
Fethetmişler aga içten kaleyi
Bak seneler oldu gülmez yüzümüz

Biz nidelim aga Televoleyi

Barlar ünlülerle dolup taşarmış
Bilmem kim kiminle birlik yaşarmış
Üç günde evlenip geri boşarmış
Biz nidelim aga Televoleyi

Bol para bol döviz kredi repo
Kiminde şampanya kiminde pipo
Her bi yanı süslü açıktaki popo
Biz nidelim aga Televoleyi

Biri öbürüne sözle çatarmış
Diğeri cevaplar çamur atarmış
Futbolcu mankenle gezip yatarmış
Biz nidelim aga Televoleyi (Baba, 2005: 250)

Bu şiirde ise âşık tarafından 1994-2005 yıllarının meşhur programı olan “Televole”nin toplum üzerinde bıraktığı etki ele alınmaktadır. Kültürel fetih işleminin içerden yapıldığını belirten âşık kitle iletişim araçlarının içeriklerine dikkat çekmektedir. Buna göre ünlülerin yaşamlarının gösterimiyle evlilik kurumunda yaşanan değişim, içki tüketimi, toplum kurallarına uygun giyinmeme, para hırsına kapılama gibi konular üzerinde durulmuştur.

3. Sonuç

Toplumda yaşanan herhangi bir değişimi, değişme sebep olan iç ve dış dinamiklerle okumak durumu daha iyi kavrama hususunda önemli veriler sunacaktır. Bu sebeple yaşanan değişimi anlamlandırıp neden-sonuç ilişkileri kurabilmek için farklı dinamikleri göz önünde bulundurarak konuya yaklaşmak gerekmektedir.

20. yüzyılın ortaları dünya kültüründe ve dolayısıyla Anadolu kültüründe ciddi değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemin iç yapısına genel olarak bakıldığında, çok partili hayata geçildiği ve modernleşme adımlarıyla Batı yönünde toplumsal bir düzenin oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Dış dünyaya bakıldığında ise II. Dünya savaşının henüz bitmiş ve yeni bir dünya düzeni oluşturma çabasının hâkim olduğu fark edilmektedir. Bu dönemde gücünü ispatlayan Amerika, baskın kültür olarak varlığını dünya genelinde hissettirme yoluna gitmiştir. Hâl böyle olunca genelde Batı, özelde Amerikan kültürü diğer kültürler üzerinde değişime yönelik bir baskı yapar hâle gelmiştir. Bu değişimde nihai hedef olarak Batı merkezli modern toplum yapısına ulaşma gösterilirken; bunun nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik birçok teori ortaya atılmıştır. Bunlardan biri kitle iletişim araçlarının aktif kullanımını esas alan görüştür.

Bu görüşün önde gelen isimlerinden olan D. Lerner, gelişmekte olan toplumlarda yaptığı çalışmalarla modernleşme hedefine ulaşmak için kitle iletişim araçlarının dünya geneline yayılıp bunları toplumların aktif

kullanması gerektiğini belirtmiştir. Bu araçları kullanan bireyler, Batı kültür dünyasıyla tanışacak ve bu yönde değişim için adımlar atacaktırlar. Bu amaçla kullanımı yaygınlaştırılan kitle iletişim araçlarından her toplumun kendi dinamiklerine bağlı olarak tam anlamıyla istenilen sonuç alınamasa da bu araçlarının toplum içindeki etkisini yadsımak mümkün değildir. Türkiye'ye bakıldığında 1920'li yıllara radyonun kullanımıyla modern anlamda iletişimin önü açılmış ve bu yüzyılın sonunda gelindiğinde önce televizyon ardından internet kullanımı aktif hâle getirilmiştir. 2000'li yıllar ise kitle iletişim çağının hükmünü esas kıldığı yıllar olarak toplum üzerinde birçok etki bırakır olmuştur. İşte bu kitle iletişim araçlarının etkili kullanımı geleneksel toplum yapısı üzerindeki etkisiyle değişimin tetikleyicilerinden olmuştur.

Modernliğin yayılmasında temel rollerden birini yüklenen medya, tarıma dayalı geleneksel toplum yerine modernliğin bir getirisi olan endüstriye dayalı kent toplumunun yaşamını daha çekici olarak geniş kitlelere gösterme çabasına girmiştir. Bu yeni yaşam daha az çalışılan ve dolayısıyla daha az yorucu, daha konforlu ve gösterişlidir. Bireylerin dikkatini çekmeyi başaran medya endüstrisi, bundan sonra insanların günlük gereksinimlerinden uyulması gereken kurallara kadar birçok bilgi, görüş ve imge aktararak yeni bir toplumun inşasını yapma çabası içine girmiştir. Ancak modernliğin çekici görüntüsünün ardında yatan bazı anlamlar vardır. *“Modernlik siyasal anlamda sömürgecilikle doğrudan ilintili bir kavram ve uygulamasıdır. Sömürgecilik, sömürüyü farklı makyajlar içinde uygulayıp, gerçek kimliğini açığa vurmamak için popüler kavramlar üretmiştir.”* (Cerci 2012: 17). Bu durum toplumsal değişim yaşanırken çeşitli tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yaşanan değişimi ve ortaya çıkan tepkileri görmenin yollarından biri geleneksel değerlerin temsilcisi olma iddiasında olan âşıkların ortaya koymuş olduğu şiirleri incelemektir. Dönemin âşıkları değişimi ortaya çıkaran birçok unsurun yanında kitle iletişim araçlarının toplum içinde kullanım yaygınlığı kazanması neticesinde yaşananları da görerek/yaşayarak şiirlerinde durum değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerin hepten olumsuz olduğunu söylemek mümkün değildir.

Âşık tarzı şiir geleneği değişen şartlara ve ortamlara uyum sağlama eğilimindedir. Bu özelliğiyle gelenek içerisinde kitle iletişim araçlarına kökten reddedici bir tavra girilmediği görülmektedir. Bu araçlar, onların toplum içindeki konumunu sarsa da zamanla âşıklar, geniş kitlelere ulaşmanın yolunun buradan geçtiğini görüp kaset çıkarıp radyo ve tv programlarına katılmış, sosyal paylaşım ağlarında şiirlerini dile getirmişlerdir. Bu durum, geleneğin icrasında ve âşığın kendisinde değişim yaşanması anlamına gelmektedir. Kahvehane yerine stüdyoda çalıp söylemeye başlayan âşık, icra şekliyle giyimine kadar birçok değişim yaşamak durumunda kalmıştır. Bu sebeple kitle iletişim araçlarının varlığının bile geleneğin değişmesinin önünü açtığını söylemek mümkündür.

Ayrıca genel olarak bu araçların öz değerlere zarar vermeden toplumu modernleştirmesinde bir sakınca görülmediği aksine toplumsal değerler gözetildiğinde yeni dönem iletişim tarzının övgüyle karşılandığı anlaşılmaktadır. Ancak kitle iletişim araçlarında öz değerleri bozup toplumu asimile edici bir etki hissedildiğinde tepkilerin de ortaya çıktığı fark edilmektedir.

Âşıkların ortaya koymuş oldukları tepkilere bakarak kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde ne gibi değişimlere sebep olduklarını görmek mümkündür. Bu araçlardan televizyon kullanımının yaygın olması âşıkların şiirlerinde daha çok televizyon ve onun etkileri üzerinde durmasını doğurmuştur. Şiirlere göre bu araçlar sunmuş oldukları içerikleriyle yeni olanın toplum içerisinde yayılmasını sağlamaktadır. Yeni olanın etkisiyle toplum içerisinde maddi ve manevi yön birlikte değiştirmektedir. Çünkü yabancı kültür özellikleri barındıran içerikler, toplumun maddi ve manevi yönüne uyuşmamaktadır. Bu durumu âşık, toplumsal bozulma olarak değerlendirmektedir. Özellikle manevi alanda yaşanan değişim daha ciddi tepkiler verilmesine sebep olmaktadır. Bu hususta ahlaki yapı ve din üzerinde hassasiyetle durulan mevzulardır. Ayrıca erkek âşıkların eril bakış açısıyla kadın üzerinden değişimi okuma eğiliminde oldukları fark edilmektedir. Kadınların giyim tarzı, kozmetik kullanımı ile kadın erkek ilişkileri ve geleneksel kadın erkek rollerinde yaşanan değişim üzerinde durulan mevzulardandır. Âşıkların özellikle aile kurumuna eğilmeleri toplumsal değer olarak bu kuruma yüklenen anlamı göstermektedir. Bütün bunlarla onlara göre kitle iletişim araçları toplumu yemek tarzından giyimine, ikili ilişkilerinden gündelik yaşamına, dilinden dini yaşayış tarzına, eğlence kültüründen müzik kültürüne kadar birçok noktadan etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, B. (2009). *Diyarbakırlı bir saz şairi Âşık Mah Turna*. Ankara: BRC.
- Alptekin, A. B. (2003). *Benden toprak istenir mi*. Konya: Dizgi.
- Batur, M. (2014). *Âşık Mehmet Batur hayatı ve şiirleri*. İstanbul: Elif.
- Cereci, S. (2012). Modernleşme sürecinde medyanın rolü: Yaklaşımların sınırlanması sorunu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2, 7-27.
- Çulha, H. (2011). *Barıştan yana*. Ankara: Kuloğlu.
- Erdoğan, İ. – Alemdar, K. (2010). *Öteki kuram*. İstanbul: Erk.
- Kabadaıy, A. (2009). *Yüreğimin şiirleri*. Ankara: BRC.
- Kara, Ş. (2011). *Sevmek & Sevilmek*. Ankara: Öncü.
- Kongar, E. (2014). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. İstanbul: Remzi.
- Köksel, B. (2012). *20. yüzyıl âşık şiiri geleneğinde kadın âşıklar*. Ankara: Akçağ.
- Lerner, D. (1980). Çağdaşlaşma sürecinde iletişimin işlevi. (Çev.: Nabi Avcı), *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 3, 109-134.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Özdemir, N. (2012). *Medya, kültür ve edebiyat*. Ankara: Grafiker.
- Sevsay, E. Y. (1993). Modernleşme ve toplumsallaşma sürecinde kitle iletişim araçları. *Marmara İletişim Dergisi*, 2, 141-159.
- Solmaz, B. (2011). Modernlik ve modernleşme kuramlarına yöneltilen eleştiriler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 35-58.
- Sunar, L. (2018). *Değişim sosyolojisi*. Ankara: Nobel.
- Taşkaya, S. M. (2006). *Gönül sarayı Âşık Feymânî*. Ankara: BRC.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları*, Ankara: Dipnot.